

Rasmussen, T. H. (2000). Hånd og ånd : om gestikkens betydning for tale, tænkning og leg. *Kognition & pædagogik*. - Årg. 9, nr. 37. - S. 11-20.

Denne publikation stammer fra www.livsverden.dk - hjemstedet for:

Forum for eksistentiel fænomenologi

Et tværdisciplinært netværk af praktikere og forskere, som anvender eksistentiel-fænomenologiske grundlagstanker og perspektiver i deres arbejde.

Husk at angive korrekt kildehenvisning ved referering til denne artikel. Den korrekte reference fremgår øverst på denne side.

Læs mere om Forum for eksistentiel fænomenologi
og download flere artikler på
www.livsverden.dk

English version:

This publication is downloaded from www.livsverden.dk – the home page of

The Society for existential phenomenology

A Danish cross disciplinary society of practitioners and researchers who make use of existential phenomenological theory and perspectives in their work.

For more information and downloadable articles visit
www.livsverden.dk

HÅND OG ÅND

om gestikkens betydning for tale, tænkning og leg

*Torben Hangaard
Rasmussen*

Artiklen er en præsentation og diskussion af lingvisten Mcneills værk "Hand and Mind". Den overordnede tese i bogen er, at gestikken, dvs. håndbevægelserne indgår i sproget på lige fod med ord, udtryk og sætninger. Der drages endvidere nogle paralleller til børns leg, der anskues som et primitivt ursprog, hvor hele kroppen er i fortælle-mæssig aktion.

For nogle år siden sad jeg og kiggede i et katalog med nyudkomne bøger. Mit blik og min finger gled ned ad den ene spalte efter den anden for efter et stykke tid at standse ved en interessant titel: *Hand and Mind* af den amerikanske lingvist og psykolog David McNeill (McNeill 1992). Hvilken spændende titel, tænkte jeg og ringede til boghandlen og bestilte bogen uden egentligt at vide, hvad den handlede om. Alene titlen var min indgang til bogen, men den fangede til gengæld mit blik. Efter et stykke tid modtog jeg bogen og blev klar over, at der er tale om et ganske originalt

og interessant værk, som sætter spørgsmålstegn ved vore vante forestillinger om sammenhængen mellem gestik, tale og tænkning.

Den overordnede tese i bogen er, at gestikken, dvs. håndbevægelserne indgår i sproget på lige fod med ord, udtryk og sætninger. Og hvad der er nok så vigtigt: håndbevægelserne har også indflydelse på tænkningen, idet de er med til at forme den. Det talte sprog eller sætningen, om man vil, deler som bekendt indholdet op i elementer og udtrykker det lineært, mens håndbevægelserne

på meningsplanet er momentant orienteret mod helhed. De er synteseskabende og ikke-hierarkiske. I det talte sprog kombineres delene gradvis til et hele, mens bevægelsen i gestikken går fra helheden til delene. I det følgende er det min hensigt at præsentere Mcneills værk og bl.a. drage nogle paralleller til børns leg. Jeg fremsætter den antagelse, at leg er en primitiv form for ursprog, hvor hele kroppen er i fortællemæssig aktion.

Hvad er gestik?

Bogen bygger på et utal af video- og lydoptagelser af talende mennesker. Sætningerne er skrevet ud, og et koncentrat af videooptagelserne er gengivet ved hjælp af et stort antal illustrative tegninger, der gengiver forskellige former for håndbevægelse. Der er dog ikke kun tale om et stykke gedigent empirisk forskning, selvom bogen ved første øjekast virker "teknisk" i sin udformning og argumentation. I flere centrale kapitler formuleres en ny teori om sammenhængen mellem krop, sprog og tænkning.

Forfatteren argumenterer for, at fingrenes, hændernes og armenes bevægelser ikke er simple ledsagefænomener til talen. Gestikken er derimod en uløselig og nødvendig del af talen og tænkningen og kan antage flere skikkelser, alt

efter om det er børn eller voksne, der taler. Den kan være iøjnefaldende og omfatte næsten hele kroppen, som tilfældet er, når børn leger eller er ved at fortælle om et eller andet, de har oplevet, eller den kan være mindre omfattende og blot bestå af mere eller mindre diminutive håndbevægelser, når større børn eller voksne er i færd med at udtrykke et eller andet.

Selve ordet "gestik" kommer fra det latinske "gerere" (udføre noget, handle). Vi kender det også fra titlen på Saxos værk *Gesta danorum*, som almindeligvis oversættes med *Danernes bedrifter*. *Gesta* betyder samling af fortællinger, og det er i virkeligheden denne betydning, der kommer Mcneills hovedtanke nærmest. Håndbevægelserne, gestikulationerne er i bund og grund et vidnesbyrd om, at der er en indre sammenhæng mellem tale, tænkning og fortælling. Den billedmæssige tænkning har brug for begreber, og den begrebsmæssige tænkning har brug for billeder.

Mcneill vender flere gange tilbage til et konkret eksempel på gestik: En mand er ved at fortælle om en person, der kravler op indvendigt i et rør eller skorsten. Samtidig med at manden fortæller om denne persons ekvilibristiske kun-

nen, løfter han sine hænder opad i en strakt, lodret bevægelse. Hvordan skal vi nu beskrive denne bevægelse eller akt, der opføres foran den talende? Hvilket forhold er der mellem håndbevægelse og tale? Normalt er vi tilbøjelige til at mene, at den talende illustrerer sine tanker ved hjælp af nogle bestemte håndbevægelser. I realiteten er det en beskrivelse, der hænger fast i en dualistisk tænkemåde, fordi håndbevægelserne kobles fra som et vigtigt moment i selve skabelsen af talen og tænkningen. De bliver blot et sidste illustrativt led i ytringskæden. En slags pynt. En ydre form, som et indre og mere vigtigt indhold udtrykkes i.

Her er det, at McNeill vender vore vante dualistiske forestillinger på hovedet og i stedet slår til lyd for, at håndbevægelserne måske snarere ligger først i ytringskæden og både former og foregriber tænkningen og talen. Hvem kender ikke til midt i en samtale pludselig at mangle et ord? Hvad er det nu, det hedder? Straks begynder ens fingre at bevæge sig frem og tilbage for at lede efter ordet. Fingrenes bevægelse er medvirkende til, at ordet omsider anskueliggøres og formes på læberne.

Men lad os et øjeblik vende tilbage til manden, der fortæller om en person på vej op indvendigt i et rør. McNeill poin-

terer, at hændernes bevægelse opad er symbolsk i en ganske bestemt forstand. Bevægelserne "fremstiller tanken i handling" (present thought in action). Det er vigtigt at lægge mærke til, at der her ingenlunde er tale om repræsentation (representation) af en allerede formet tanke eller idé. Nej, håndbevægelserne spiller en afgørende rolle i selve tankens skabelse. Den tanke- eller idé-mæssige fremstilling må udtrykke sig igennem hænderne, fordi den kun kan tydeliggøre sig selv i et kropsligt rum. Kødet bliver ord, og ordet bliver kød. Hændernes bevægelse er derfor på ingen måde en ydre illustration af forestillingen. McNeills teori om håndbevægelsernes betydning skal derfor adskilles skarpt fra traditionelle antagelser om "kropssprog", der sædvanligvis isoleres som et system uafhængigt af det talte sprog.

I den klassiske lingvistik blev styrken, hvormed der tales, kropsholdningen, ansigtsudtrykket og håndbevægelserne betragtet som analoge fænomener og derfor liggende uden for eller ved siden af sproget, som tilsvarende blev anset for at være digitalt og lineært. Men sproget er et "både-og" og derfor ambivalent. Hændernes gestik baner sig vej eller finder et egnet medium i forestillingen og tanken. Hånden, der løftes opad, er ikke bare en neutral hånd

omslynget af en tanke eller idé, men den er vitterlig personen, figuren, der lige nu tales om. Rummet, som håndbevægelserne eller kroppen udtrykker sig i, bliver kort sagt til et narrativt rum.

Typer af håndbevægelser

Hvilke forskellige typer af håndbevægelser findes der? Den første type kalder McNeill med den amerikanske filosof Peirce for "ikoner" (iconics). Her er der et tydeligt formalt og konkret slægtskab mellem håndens bevægelser og ordene, der strømmer fra den talendes mund. En mand er f.eks. ved at fortælle om en tegnefilmfigur med kræfter så store, at den kan bøje et træ ned til jorden. Samtidig med at han beretter om figurens bedrift, udfører hånden en bevægelse, der direkte "fortæller" scenen. Ikoniske håndbevægelser er som oftest knyttet til konkrete hændelser og begivenheder.

Den anden type kaldes "metaforer". De ligner til en vis grad ikoner, men præsenterer eller fremstiller især abstrakte idéer, begreber, tanker, spørgsmål m.m. En person siger måske til en anden: "Jeg kunne godt tænke mig at stille dig dette spørgsmål." Samtidig med at sætningen udtales, føres hånden formet som en kop frem foran den talende. Både ikoner og metaforer er trefasede i deres forløb. Det

vil sige, at hånden til at begynde med befinder sig i en slags tilbagetrukket venteposition (forberedelse), den føres frem i det gestiske rum (udførelse) og trækkes tilbage (tilbagetrækning).

En tredje meget udbredt type håndbevægelse er såkaldte "slag" (beats), ofte rytmiske håndbevægelser eller taktslag, en simpel viften med fingrene frem og tilbage, op og ned, frem og tilbage. Uanset indholdet synes slag at have den samme form. Slag er ikke særlig iøjnefaldende, men spiller en vigtig rolle, fordi de pointerer og markerer det væsentlige i talen (introduktion af nye figurer og temaer, en opsummerende gestus m.m.). En fjerde type er kohæsiver, der binder tematisk forbundne, men tidsmæssigt adskilte dele af en diskurs sammen. Hænderne slås f.eks. mod hinanden eller føres sammen for at understrege, at der er sammenhæng i det talte. Især politikere er flittige og dygtige brugere af kohæsiver.

En sidste og femte type håndbevægelser består i, at man peger på et eller andet - enten noget konkret eller abstrakt. Pegningen (deixis) er som bekendt den første form for gestik i den tidlige barndom. Et barn rækker ud efter noget, det gerne vil have. I næste øjeblik fjernes blikket fra genstanden og ret-

tes mod den voksne: hjælp mig med at få fat i det! Modsat ikoniske og metaforiske håndbevægelser er slag, kohæsiver og pegning tofasede: ind og ud, frem og tilbage, op-ned.

Det skal understreges, at de forskellige typer af gestik ikke består af et færdigt, medfødt biologisk repertoire, som personen råder over. De er for det første unikke, personlige og situationsbundne, og for det andet skal de "læres". Det er f.eks. først i 5-6 års alderen, at barnet begynder at bruge abstrakte håndbevægelser som slag og kohæsiver. I det hele taget er den barnlige gestik ikke nævneværdigt koncentreret omkring hænderne. Det er snarere hele kroppen, der fortæller. Et punkt jeg senere vil vende tilbage til. Mcneill konkluderer, at der ikke findes et gestisk kropssprog adskilt fra det talte sprog. Håndbevægelserne, den talte ytring (spoken utterance) og den tanke-mæssige refleksion er forskellige sider af én samlet ytringsdannelse (utterance formation).

Mcneills analyse viser på en ganske overbevisende måde, at sprog eller tale ikke blot er en trinvis rækkefølge af enkeltdele, lyde og ord, der sættes sammen, men det er også en momentan og ikke-lineær størrelse. Det er den "dramatiserende" side af sproget. Håndbevægelser og tale er

næsten synkront forbundne og udtrykker omtrent det samme, men de gør det på forskellig vis.

Ikoniske og metaforiske håndbevægelser har som sagt 3 faser: 1) Hånden løftes fra sin udgangsposition og frem foran den, der taler. 2) Dernæst følger en bevægelse op mod skulderen eller ud i rummet (the stroke). 3) Til sidst sker der en tilbagetrækning af hånden. Tidsmæssigt kommer den første fase i gestikken, hvor hånden ligesom søger og leder efter udtrykket, talen i forkøbet og må betragtes som en slags intuitiv foregribelse af talens indhold, mens selve bevægelsen opad eller ud i rummet til gengæld er synkron med talen. Den første fase er en begyndende kropslig anskueliggørelse af det, der endnu ikke har iklædt sig talens distinkte skikkelse. Talen kommer i sidste ende gestikken til hjælp, men undvære hinanden kan de ikke. Håndbevægelser og tale er i virkeligheden udtryk for forskellige stadier i udviklingen af én samlet ytringsfunktionen, der er en forening af intuition og begreb.

Gestikken er "imagistisk" og primitiv. Den er anskueliggørende og bundet til konkrete situationer, mens talen går mere analytisk til værks og deler indholdet op i elementer. Håndbevægelser er ikke et

resultat af en lineær udtænkt verbalplan, de er ikke "fotografiske" oversættelser af tale til visuelle-kinetiske former. De er tæt forbundne til talen, men måden at skabe mening er kvalitativt forskellig fra talen. Håndbevægelser og tale er nødvendige elementer i én samlet ytringsproces, der både er "imagistisk" og analytisk. Ikoniske håndbevægelser har en fortællende karakter. De er mere "billedorienterede" og trefasede end (takt)-slag, der er mere abstrakte og tofasede.

Det gestiske rum

Jeg har flere gange brugt udtrykket "det gestiske rum". Hvordan installerer hænderne eller kroppen sig i dette gestiske rum? Er dette rum lige omfattende, når man er barn eller voksen? Grundlæggende kan man enten være på "indersiden" eller "ydersiden" af dette rum. Børn udtrykker sig for det meste ved at være inde i dette rum, mens større børn og voksne som oftest befinder sig udenfor. I førstnævnte tilfælde dramatiserer eller leger børnene det fortalte ved selv at være eller fremstille den figur, de taler om. Det fremstillede sceneri er i en vis forstand lige foran barnet, som selv er aktiv deltager i det. Hvis et barn skal fortælle om et dyr eller menneske, der kravler op i et træ, nøjes det ikke med at antyde scenen med håndbevægelser. Det finder måske på at

kravle op på en stol, samtidig med at det beretter om episoden. Her er der ingen nævneværdig "symbolsk afstand" mellem tegnet og det betegnede, men nærhed.

Denne form for symbolsk ekspressivitet finder man især hos børn og mere sjældent hos voksne, der for de sidstes vedkommende måske enten har et vist dramatisk talent eller har oplevet noget sindsoprivende. Denne type gestik har tydeligvis sit udgangspunkt i den figurlige fremstilling eller den dramatiske fortælling. Der er ingen større "rumlig distance" mellem fremstillingen og det fremstillede, mellem tegnet og det betegnede. Udtrykket dominerer kort sagt. Med Mcneills ord: "Vi forestiller os, at vi selv leger eller spiller figuren" (s. 119). Det vil sige, vi taler tanken ved at dramatisere den.

Der sker derimod et skift i det øjeblik, at der tales og gestikuleres *om* sceneriet udefra. Sceneriet fremstilles nu udefra med et mere distanceret, observerende blik, og der er en større adskillelse mellem tegnet og det betegnede. Det kropsligt dramatiske, der før var fremherskende og udfyldte hele det gestiske rum, forvandles til mindre håndbevægelser. Det repræsentative moment bliver mere fremtrædende, og vi dramatiserer i højere grad det oplevede ved

at tale om det. Jo større rumlig og tidsmæssig distance mellem tegnet og det betegtede, desto større bevidsthed om det repræsentative moment.

Gestik I barndommen

Den første form for gestik i barndommen er, som jeg allerede har været inde på, pegningen, der er konkret og kontekstbunden. I 3 års alderen ser man de første begyndende tegn på ikoniske håndbevægelser, men for det meste taler hele barnets krop. Mund, hænder og fødder. Først hen imod 5-6 års alderen dukker de første former for (takt)slag op for at konkretisere mere abstrakte forhold. Gestikken og talen er i den tidlige barndom under ét udtryk for en samlet symboldannelse. Symbolet er en enhed af tegn og betegnet. For voksne er der tale om en bevidsthedsmæssig adskillelse mellem tegnet og det betegtede, men ikke for børn. Gestikken hos børn er mindre repræsentativ, i og med at den er knyttet sammen med kropslig dramatisering (enactment).

Det vil sige, at barnet ikke selv opfatter sin krop som et repræsentativt mellemed, der træder i stedet for noget andet. Det skyldes ganske enkelt, at det lever på indersiden af det gestiske rum. Dermed ikke sagt, at det vitterligt tror, at det er en anden, når det leger. For spørgsmålet stilles slet ikke. Troede barnet, at det

var en anden, ville det netop kræve en form for selvrefleksion, der netop ikke er til stede. Der er ingen nævneværdig afstand (distance) mellem tegn og betegnet. Når mindreårige børn bruger lydefterlydende ord, anvender de som regel også en form for gestik. I den tidlige barnealder er der som sagt ikke en klar adskillelse mellem tale og gestik. Snarere er der tale om "kropslige tilstande, hvor handling, billeder og ord er blandet synkretistisk ind i hinanden" (S. 299). I barndommen kan man iagttage en abstraktionsproces inden for gestikken, således at barnet i tiltagende grad "flytter ud" på ydersiden af det gestiske rum og bliver mere en iagttager af end en deltager i det, der meddeles. Det taler ikke længere igennem hele kroppen, men hænderne spiller en større og større rolle.

Leg: en primitiv form for tale

På grundlag af ovenstående beskrivelse af den barnlige gestik, er det nærliggende at fremsætte den tanke, at der ontogenetisk set må være en indre sammenhæng mellem gestik, leg og tale. Den tidligste form for gestik, hvad enten der er tale om leg, tale eller tænkning er uden tvivl kropsligt dramatisk. Alle voksne har vel erfaret, hvordan det talende og tænkende barn ofte agerer eller dramatiserer det talte. Men er der her tale om en leg? Er det legen, der taler gennem

sproget? Eller kræver det, at barnet ved, at det leger, for at det skal være en leg? I og med det gestiske eller kropsligt ekspressive er så fremtrædende i barndommen, kunne det tænkes, at legen er et element i et mere omfattende primitivt sprog, der har det mytiske eller fortællende som sit grundlag. Legen er barnets måde at fortælle sin eksistens, at skabe orden og sammenhæng i dets erfaringer og oplevelser. Måske udgør leg, tale og kropsligt drama ligefrem et nødvendigt sammenhængende hele i enhver form for tidlig udvikling. Når man fortæller om noget, dramatiserer man det, og når man dramatiserer noget, fortæller man om det - blot på en særegen måde.

I stedet for at tale om leg som en særlig børnekultur, er leg som fænomen betragtet snarere placeret i overgangen mellem natur og kultur. Huizinga skriver i *Homo ludens* (Huizinga 1993), at leg er ældre end kultur, at mennesket ikke har lært dyrene at lege. Legens tilsynekomst er måske det første tegn på, at instinktet ikke længere slår til, og at en ny form for primitiv semiotisk billeddannelse, som på én gang både er tale, tænkning og leg, er ved at dukke op. Det gestiske rum, som barnet taler, lever og leger i, er "stort" og centreret omkring barnet selv. De første

ikoner er hele kropsbevægelser, hvor barnet leger talen. Under alle omstændigheder ligger legen i selve sin ytringsform op ad den tidligste form for gestik, hvor barnet udtrykker sig og det vil sige taler og leger igennem kroppen. Først i 5-6 års alderen er talen og gestikken udviklet på en måde, så håndbevægelser som metafor, (takt)slag m.m. bliver fremtrædende.

Tilsynekomsten af disse mere differentierede håndbevægelser er på sin vis "uddrivelsen" af Paradisets Have, idet børnene langsomt bevæger sig ud på den anden side af det gestiske rum. Her er det atter muligt at pege på træk beslægtet med udviklingen i børns leg. I legeforskningen er der enighed om, at børn i 5-6 års alderen forkorter deres handlinger til forskel fra de mindreårige, der er mere omstændelige og bruger længere tid. Et eksempel: Den 5-årige laver hurtigt nogle antydende håndbevægelser for at vise, at maden er færdig. Den 3-årige bruger lang tid foran komfuret for at lave mad. Denne ændring er i virkeligheden udtryk for, at den 5-årige ikke længere udtrykker sig igennem hele kroppen, men gennem hænderne og så selvfølgelig talen. Den 3-årige laver mad. Den 5-6-årige taler om at lave mad og bliver som sådan iagttager af sine egne

handlinger. Der sker et skift fra at lege talen til at tale legen.

Gestik og poetik

McNeills indfaldsvinkel er original, men ikke ny. Jeg vil afslutningsvis nævne den italienske filosof Vico, der har beskæftiget sig indgående med sammenhængen mellem myte, tale og drama i alle primitive udviklingsstadier - det være sig i menneskeheden eller det enkelte menneskes barndom. Vico omtaler i sit hovedværk *Den nye videnskab* (Vico 1998) primitive folkeslag som poetiske, fordi der endnu ikke er sket en bevidsthedsmæssig udskilning af tale, tænkning og drama. Vicos anvendelse af begrebet poetik skal dog ikke forstås i sin nutidige litterære betydning, men i den oprindelige græske udlægning af ordet: skabe, frembringe, sætte noget i verden. På det poetiske eller primitive stadie er bevidstheden sammenslynget med kroppen, ja bevidstheden eksisterer ikke som selvbevidsthed, som forestilling om, at eksempelvis myten blot er digt eller fortælling. Primitive folkeslag både tror og lever deres myter. Ligesom barnet lever de på indersiden af deres fortællinger og ritualer. Myten eller fortællingen er med andre ord sand på sine egne betingelser.

Den store fordom, skriver Vico, er at de lærde tror, at

deres egen abstrakte viden om naturen er lige så gammel som verden selv. I begyndelsen opfattede mennesket imidlertid ikke himlen med et naturvidenskabeligt blik. Himlen er en "besjælet" krop, der er vred og brølende, og menneskene skabte også de første guddomme derefter. Det er igennem sanserne, følelserne og fantasien, at verden oprindeligt forstås. Under ét kan man sige, at primitivitet og ekspressivitet hører sammen. Tale, tænkning, gestik og leg er i denne forståelse af verden hvirvlet ind i hinanden. Leg, drama og tale er en del af en omfattende form for poetisk ekspressivitet, som kendetegner ethvert primitivt, uddifferentieret stadie. Den poetiske logik er konkret, anskuelig og gestisk. Vico skriver, at myten og fortællingen er den første form for sprog, hvor billeder, følelser, ord, forestillinger indgår i et hele. Der er endnu ikke sket en uddifferentiering af tale, tænkning, leg og gestik. Det er et synkretistisk hele.

Vico skelner mellem tre "trin" i sprogets udvikling, som også har visse paralleller til Mcneills indfaldsvinkel: guderne, heltene og menneskenes sprog. Gudernes sprog har været "stumt", dvs. talen får et kropsligt dramatisk udtryk. Det har først og fremmest været billedtegn, gestik og tingsord, som havde en hellig betydning. Heltene sprog, der

følger efter, har bestået af våbenskjolde, emblemer, metaforer. Menneskets sprog er alfabetskriften og det fuldt udviklede talesprog. Det første sprog var dyrisk og kendetegnet af råb, brøl og skrig. Derfor er det egentlige eller mere udviklede talesprog ikke opstået af det dyriske sprog, men af skriften, som Vico forstår ganske bredt som alle de første stumme udtryksformer: Man har tegnet tingene, peget og gestikuleret. Vicos filosofiske antagelser og Mcneills analyse af forholdet mellem gestik og tale peger med andre ord på, at leg er en primitiv form for ursprog.

Litteratur

Huizinga, J.: Homo Ludens, København: Gyldendal, 1993.

McNeill, D.: Hand and Mind. What Gestures reveal about Thought, Chicago: The University of Chicago Press, 1992.

Vico, G.: Den nye videnskab, København: Gyldendal, 1998.

Biografi

Torben Hangaard Rasmussen er pædagog og forskningsassistent ved universitetet i Halmstad.